

UNUNEV MAAPARANDUSE JA SOOKULTUURI KOOL

Dr. agr. prof. Enn Terasmäe – 100

M. Karelson

Baltimaade Sooparanduse Selts asutati mõisnike organisatsioonina 1908. aastal, Eesti iseseisvumisel 1921. aastal nimetati see Eestimaa Sooparanduse Seltsiks.

Põhikirja järgi olid Eesti Sooparanduse Seltsi põhiülesanded (§1) järgmised: “1) edendada Eesti soode põllumajanduslist ja tehnilist kasutamist, kestvate rohumaade kultuuri ja muid maaparanduse töid, 2) arendada sooparanduse teadust ning 3) levitada ülesannetele vastavaid teadmisi ja oskusi põllupidajate seas.” Nende ülesannete täitmine lasus 1910. aastal asutatud Tooma Sookatsejaamal. Ka asutati Toomale nii soo- kui mineraalmaal meteoroloogiavaatluspunktid. Peagi (1924. a.) selgus, et vabariigis on vaja koolitada sookultuuri ja maaparanduse eriala kaadrit. Selleks rajati Toomale (1928. a.) vastava õppeprofiiliga kool.

Tooma Sookatsejaama ja Toomal asunud sookultuuri ja maaparanduse kooli asutamine ja õppetöö on oluliselt seotud *dr. agr. prof. Enn Terasmäe* (kuni 1936. aastani Nikolai Roosa) tegevusega. Ka oli Terasmäe Eesti Vabariigis juhtivisiksusi põllumajandusteaduse ja -hariduse, samuti põllumajanduse tootmistegevuse korraldamise valdkonnas. Emigratsiooni aastakümnetel (1944–1990. a.) jätkas Terasmäe silmapaistvalt pedagoogi- ja teadlasetööd, saades professori kutse. Elu viimasel perioodil oli ta töö- ja elukoht Kanadas oma aiandusfarmis. Terasmäe elutöö oma laiahaardelise/mitmekülgse tegevusega väärib meenutamist.

Tooma sookultuuri ja maaparanduse kool (1928–1944)

Toomale kooli asutamise mõtet meenutab Enn Terasmäe: “*Arvestades tõsioludega, et meie kodumaa pinnast vähemalt 35% on sood, rabad ja soostunud maad, tuli Eestimaa Sooparanduse Seltsi Komitee prof. dr. agr. Leo Rinne ettepanekul juba 1924. a. mõttele asutada kooli, kus saaks ettevalmistatud sooharijaid, kes võiksid asjatundlikult asuda nende hiigla kasutamata sootagavarade kultuurmaaks ümbermuutmisele, mille läbi meie võidaksime nii hästi riigi- kui ka rahvamajanduslikult.*” (“Sookultuur”, IX, 1929.)

Põllutöõministeerium nõustus kooli asutamisega. 1924/1925. a. talvel asuti koolimaja ehitama. Kooli õppeprogrammi ja põhikirja koostasid Enn Terasmäe ja põlluministeeriumi koolinõunik Jaak Ümarik. Põl-

Tooma soo- ja maaparanduskooli hoone, milles praegu asub Endla looduskaitseala keskus

lutööminister (O. Köster) kinnitas 4. juulil 1928. a. kooli põhikirja. Kutsekoolijuhatajaks tulla sai E. Terasmäe. Seejuures jäi ta edasi Tooma Sookatsejaama juhataja (*dr. agr. prof. Leo Rinne*) abiks, vabastati aga Tooma majapidamise juhtimisest liigse koormuse tõttu.

Tooma Sooharimiskool alustas õppetegevust 1. novembril 1928. a. esimese klassiga. Haridussüsteemi muutuvais tingimustes kandis kool järgmisi nimesid: 1928.–1931. a. – Tooma Sooharimiskool, 1932.–1936. a. – Tooma Sookultuuri- ja Maaparanduskool ning 1936.–1944. a. – Tooma Põllutöö- ja Maaparanduskool. Järgnevas kasutame ühtsuse ja lihtsuse mõttes kooli nimena ka – Tooma kool.

Kahe õppeaastaga põllutöökoolide õppeprogrammi tasemel võeti Tooma koolis läbi taime- ja loomakasvatust, aiandust, talundikorrastusõpetust, ühiskonnateadust ja ühistegevust, põllutöömashinade ja -riistade tundmine, käsitööõpetust. Vastavalt koolitüübile olid eriõppeained: maaparandus ja maamõõtmine, sookultuur ühes soobotaanika ja soogeoloogiaga, turbatehnoloogia, joonestamine. Üldhariduslikest ainetest võib rõhutada järgmisi: kasvatusõpetust, riigikaitse kasvatust ja Eesti ajalugu. Viimast õpetas emotsionaalses esituses koolijuhataja E. Terasmäe.

Esimese klassi järgsel suvel (maist septembrini) oldi õppepraktikal Tooma Sookatsejaamas. Teise klassi lõpetamisel tuli olla kuus kuud praktikal õppe-praktikatalus või riigimõisas, erandina kodutalus.

Õppetegevus pikenes veel ühe suve (6 kuu) võrra nendel, kes tahtsid tööle asuda palgalisele töökohale sookultuuri ja maaparanduse alal (uudismaade ülevaatamine, veeühingute ja hädaabitööde tegevus, soosunduste rajamine, turbaalane tegevus jm.). Nimelt moodustati 1930. a. Tooma kooli maaparandusmeistrite eriklass praktiliste tööde süvaõpetamisega. Eriklassi võeti õpilasi kahe-kolme aasta tagant.

Agronoom J. Känd kirjutab Tooma kooli õpilaste praktilisest tegevusest (“Sookultuur”, X, 1930. a.): *“Nii on soo- ja rohumaade kultuuri teoreetilise kursuse läbivõtmisel paralleelselt läbiviidud ka tegelikud tööd ja õppepraktikad sel alal, näiteks: soopinna ettevalmistamine kultuurile, sookünni ja soopinna harimise tööd, turbaliikide tundmaõppimine ja kõdunemise järgu määramised, heintaimede ja heinaseemnete tundmaõppimine, heinamaa ja karjamaa rohukamara botaaniline analüüs, soopinna väetamise tööd jne.*

Maaparanduse alal on õpilased tegelikult osavõtnud maa-alade plaanile võtmise töödest, maapinna loodimisest, kraavide märkimise tööde läbiviimisest, kraavide kaevamise ja torude (lattide) kraavi asetamise töödest.”

J. Känd kirjutab veel: *“Samuti koos õppepraktikate ja tegelikkude töödega on toimunud ka ülejäänud õppeainete läbivõtmine, nagu taimekasvatust, põllutööriistade ja -masinade, aiandust jne.*

Eriolist tähelepanu tuleks juhtida veel ühiskonnateaduse ja kodanikuõpetuse kursusele. Mainitud kursuse all on peetud terve rida avalikke kui ka kinniseid kõnekoosolekuid... Pääle otsekohese kõneoskuse omandamise on säärased koosolekud tähtsad veel selles mõttes, et nende abil õpilased koosoleku korraga, koosolekute juhatamisega, nende protokollimisega jne. põhjalikult tuttavaks saavad... Mainitud oskused on aga hädatarvilikud kutseharidusega põllumehele.”

Enam kui kuuekümneme aastat eest meenub mõndagi omapära Tooma koolist. Mõni näide. Esimesest koolinädalast (1934. a.) meenub uudismaakünn, sooatra vedasid neli sookingades rahuliku iseloomuga hobust. Tähtsamaid kultuurheintaimi ja umbrohte ning nende seemneid tuli laimatult tunda, seejuures nende nimetusi soovitatavalt ka ladina keeles. Põllu ja rohumaade heinaseemnesegude koostamine vastavalt vajadusele ja tingimustele sai “jäädavalt” selgeks Stebleri puhaskülvinorme kasutades. Samuti puidust freestorude valmistamine ja nende paigutamine drenikraavidesse. Meenub ka Klinge seadus ja selle järgi järvede kinnikasvatamise suund. Huvitavad olid sookatsejaama soomuuseumi eksponaadid.

Tooma kooli võeti õpilasteks meessoost kuueklassilise algkooli lõpetajaid, kes olid vähemalt 16–17 a. vanad. Õpilasi koolis oli 30 piires, rohkem ei võimaldanud koolimajade ruumide kitsikus. Võimaluse korral võeti kooli teise klassi põllutöökoolide lõpetajaid. Õppemaksu ei olnud, ühistoitus oli kooli söökla.

Tegutses õpilaskonna omavalitsus õpilasvanema ettevõtmisel. Igal aastal korraldati koolipidu külaliste osavõtul, ekskursioone, referaatettekandeid, tantsukursusi, spordivõistlusi. Ajale omaselt olid koolis populaarsed spordialad: kergejõustik, suusatamine, võrkpall, lauatennis, jalgpall. Igal suvel peeti huvitav jalgpallivõistlus katsejaamas menetluspraktikal

olevate agronoomiaüliõpilaste võistkonna (kapten prof. L. Rinne) ja Tooma kooli võistkonna (kapten E. Terasmäe) vahel.

Tänutundes meenutan Tooma kooli eriainete õpetajaid. Ennekõike kooli juhatajat Enn Terasmäed. Temast kirjutan järgnevalt.

Õpetaja (hilisem koolijuhataja) agr. Osvald Ojaveer (end. Klimberg) sai Tartu Riikliku Ülikooli rohumaaviljeluse ja sookultuuri õppejõuks. Suri õnnetult 1966. aastal.

Õpetaja agr. Artur Rööp omandas emigratsioonis (Saksamaal) teemal "Rohumaaviljelus Eestis" põllumajandusdoktori teaduskraadi. Ta suri 61. eluaastal Rootsis.

Meenutan ka katsejaama majandi juhatajat agr. Voldemar Sepperit, hilisemat Eesti sookultuuri eriteadlast. Ka katsejaama katsete juhatajat, praeguse EPMÜ professori Hanno Kübara isa agr. Viktor Kübarat, kes usaldas mulle vastutusrikkaid tööloike katseasjanduses. Meeldiv oli muidugi tagasihoidlik kontakt prof. Leo Rinnega, ka tema assistendi agr. Elmar Järvesoo ja konsulent agr. Edgar Jaansooga.

Kümmekond aastat kooli asutamisest hiljem (1937–1940) süvenes Eestis sookultuuri ja maaparanduse spetsialistide järele suurenev vajadus. Kavandati ju talude looduslikest maadest (1,6 miljonit hektarit) lähema 30 aasta kestel kultuuristada 1,3 miljonit hektarit. Selleks vajati vastavate tööde juhte/nõustajaid, seejuures uudismaade harimise tehnikut iga konvendi/jaoskonna (72) konsulendi juures.

Enn Terasmäe Eesti vabariigi põllumajanduses

Enn Terasmäe sündis 20. detsembril 1899. a. Viljandimaal Kabala valla Tõnu talu peres. On teada, et poeg Enn omandas oma edaspidise rahvamehe ja -meelsuse põhiomadused ning sügava isamaa patriotismitunnetuse, ka teadustöö kutsumuse, oma vanematelt. Oli ju isa olnud Eesti Aleksandrikooli ja ema Lilli Suburgi kooli kasvandik. Ema oli iseloomult lahke vestluskaaslane. Vanaprouana emigreeris ta poja perest kümme aastat hiljem oma Põltsamaa lähistel asuvast Kamari veskest. Isa oli varem surnud.

Enn Terasmäe õppis Pilistvere kihelkonnakoolis ja Viljandi linnakoolis, lõpetas 1919. a. Tartu reaal-, kommerts- ja põllutöökooli kommertsosakonna. Keeltest õpetati peale eesti ja vene keele viimases ka saksa ja prantsuse keelt. Kohe siirdus Terasmäe vabatahtlikuna Tartu Kooliõpilaste Pataljonis Vabadussõja rindele. Samal aastal (1919. a.) astus ta avatavasse Tartu rahvusülikooli põllumajandust õppima, saades matrikli nr. 13.

E. Terasmäe lõpetas Tartu ülikooli 1927. aastal agronoomina. Õppeprogrammi kohase praktika oli ta 1922. a. suvel sooritanud Soome talus. Teenistust kutseala valdkonnas alustas ta juba üliõpilasaastatel. Nii töötas Terasmäe ülikooli põllumajandusteaduskonna taimekasvatuse ja sordiparanduse kabinetis abitööjõuna (1920. a.) ning Taimebioloogia Katsejaamas assistendina (1921.–1923. a.) ja Tooma Sookatsejaamas (1924.–1928. a.). Ülikooli lõpetamise järgselt oli E. Terasmäe aastatel 1928–1936 Tooma Sookatsejaama administraator ja juhataja (prof. L. Rinne) abi, ka Tooma majandijuht ning Tooma Sookultuuri ja Maaparanduse Kooli juhataja.

1936. aastal viidi vabariigi valitsuse otsusega põllu- ja kodumajanduse kutsekoolid koos nende õppemajanditega põllutööstusministeriumi alluvusest haridusministeriumi alluvusse. Sellega seoses kutsuti E. Terasmäe haridusministeriumi põllu- ja kodumajanduskoolide peainspektoriks. Olnud sellel töökohal kaks aastat, nimetati ta vabariigi presidendi poolt põllutööstusministeri abiks, kaasaja mõistes ministri asetäitjaks. Pärast sellelt töökohalt vallandamist nõukogude võimu poolt 1940. a. suvel määrati ta Tooma Sookatsejaama juhatajaks (Toomale asumata) "omal soovil" lahkunud prof. L. Rinne asemele. Saksa okupatsiooni algul (1941. a. sügisel) töötas Terasmäe põllutööstusministeriumi järglaskeskuses (-direktooriumis). Hiljem oli ta Eesti Omavalitsuse Majandus- ja Rahandusdirektooriumi asedirektor, edasi Põllumajanduse Keskvalitsuse maaviljelusvalitsuse juhataja.

E. Terasmäe alustas teadusliku tööga varakult. Seda soodustas temal töötamine ülikooli teadus-katseüksustes. Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomia-alastest auhinnatöödest sai ta esimesena (1921. a.) auhinna osaliseks. Kirjutatud töö oli oma aja kohta aktuaalne: "*Kas Eestis tehtud võrdluskatsed kultuurtaimede sortidega vastavad nüüdse aja nõuetele?*". Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi toimetistes (1925. a.) ilmus tema uurimus paiselehe (*Tussilago farfara*) kohta. Järgnevad tööd olid soomajanduse valdkonnast. Ülikooli diplomitöö teema oli (1927. a.) "*Tooma talu organiseerimine*". *Magister agronomiae* kraadi sai

Terasmäe töö eest "*Esimese vilja tasuvus madalool*" (1929. a.), mille sisu oli 5 aasta katsete tulemustest Tooma Sookatsejaamas. Dissertatsiooni *Doctor agronomiae* kraadi saamiseks kaitses Terasmäe 1934. aastal ülikooli põllumajandusteaduskonna kogu pidulikul promotsoonikoosolekul (aulas) teemal "*Külviaja mõjust lõikustoodangule madalool*".

Tundes huvi minevikus teaduskraadi taotlemise kohta, meenutame seda järgnevalt E. Terasmäe magistriskraadiga seoses. Arhiivis olevast põllumajandusteaduskonna dekaani kirjust ülikooli rektorile selgub, et Enn Terasmäe "*on täitnud teaduskonna õppe- ja eksamikavas ettenähtud magistriastme määrustes ülesloetud nõuded, magistriteerides sookultuuri erialal*". Teatatakse, et põllumajandusteaduskonna kogu liikmed (kohal 12-st 9) otsustasid ühel häälel "*tunnustada Nikolai Roosa magistriks sookultuuri erialal*". Magistritöö on 75 lehel. Eksamiprotokollist selgub, et magistrant on sooritanud kõik eksamid hindele 4 (neli). Seejuures olid peaaained sookultuur ja sootaimede tundmine (eksamineerijad N. Rootsi ja L. Rinne) ning abiained üldine taimekasvatuse (N. Rootsi), kultuurtehnika (L. Rinne) ja heinakasvatuse (J. Mets). Sellel ajal kehtis neljapalline hinnete süsteem.

E. Terasmäe täiendas end teaduslikul erialal korduvalt Soomes ja Saksamaal Bremeni Sookatsejaamas (1931. a.). Kodumaal oli ta mitme raamatu/väljaande autor ja kaasautor, avaldas erialalisi artikleid ajakirjades ja kogumikes.

E. Terasmäe osales aktiivselt ühiskondlikus elus. Ta võttis osa Eesti Sooparanduse Seltsi, Eesti Agronoomide Seltsi, Agronoomide Koja, Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi (APS) tegevusest, oli KÜ "Agronoomia" ja ajakirja "Põllumajandus" nõukogu esimees. Toomal töötamise ajal oli Terasmäe Vägeva Piimauhistu asutajaliige ning Vägeva Põllumeeste Seltsi asutaja ja esimees. Akadeemiliselt kuulus ta korporatsiooni "Rotalia".

Põllutöoministeeriumi juhtisikult Enn Terasmäelt pärinevad tähelepanuväärsetena järgmised mõtted: "Eesti põld, niidud ja metsad on meie rahva kandjaks olnud ja jäävad meie rahvastiku iseseisvuse aluseks ka tulevikus. Need, kelle käes on Eesti maa, nende päralt on ka Eesti tulevik. Seepärast ei ole meie põllumajanduse edu küsimus mitte ainult põlluharijate isiklike huvide ja heaolu, vaid kogu meie rahva parema tuleviku küsimus." (J. Eensoo – Põllumees ja kutseharidus, Tln., 1939.)

Enn Terasmäe teadlase ja pedagoogina emigratsioonis

1944. a. septembris asus E. Terasmäe koos abikaasa (Virge) ja kahe pojaga (Jaan ja Ilmar) elama Rootsi. Vastavalt oma teaduslikule erialale leiab Terasmäe kohe töökoha Rootsi Sooparanduse Seltsi juures. 1945. aastal saab temast Uppsala Põllumajanduse Ülikooli stipendiaat ja 1948. aastal samas ülikooli katsejaama sookultuuri ja mikroelementide osakonna teadur. Rootsis osaleb Terasmäe mitmes eestlaste rahvusliku organisatsiooni tegevuses.

1952. a. jõudis Enn Terasmäe abikaasaga poegadele järele Kanadasse. Töökoha sai ta Guelphi põllumajanduse ülikoolis alul lektorina, hiljem (1959. a.) laboratooriumi eriteadlasena luges üliõpilastele mikrobioloogiat koos taimetoitmisõpetusega. Aastatel 1960–1965 oli Terasmäe sealses ülikoolis taimekasvatuse professor.

Emigratsioonis olles süvenes taas Terasmäe viljakas teadustöö. Rootsis olles koostas ta aastaraamatuid õppetundide tegevusest ning väljaandeid väetuskatsetest ja avaldas uurimistulemusi köögiviljakasvatuse kohta soomaal. Kanadas avaldas Terasmäe aruandeid ja teaduslikke artikleid oma uurimistulemustest taimede mikroelementide vajaduse kohta, eriti nende toimest Lõuna-Ontario provintsi köögiviljade saagile. Tema uurimistulemusi hinnati kõrgelt aianduse ja riigivalitsuse ringkondades. Uurimuste andmeid hakkasid kasutama mitmed väetisi tootvad firmad ja aiandusettevõtted.

Pensionipõlves alates 1966. a. rakendas Enn Terasmäe koos abikaasa Virge (hariduselt botaanik) ja poja Ilmariga (geoloog) oma kogemusi Ontario provintsi põllumajanduses. Frankfordi lähedal soetatud endine mahajäetud farm korrastati eeskujulikuks majapidamiseks. Põldude niisutamise, tööde mehhaniseerimise ja ratsionaliseerimise tulemusena saavutati kõrgetasemeline aedviljade tootmine ja turustamine. Algul katsetati turustamise otstarbel noorveiste nuumamist, millest siiski loobuti.

Terasmäede farmi suurus on 260 aakrit (1 aaker = 4047 m²). Intervjuus ajalehele Vaba Eestlane (5. nov. 1969. a.) lausub Enn Terasmäe: "*Katsetasime esialgu küll selleri, salati, spargli ja muuga, ent lõpuks jäime peamiselt lillkapsa juurde. Ka sparglit kasvatame selle kõrval... lillkapsa all on umbes 20 aakrit... Kogu töö on niivõrd mehhaniseeritud ja toimub*

peamiselt masinate abil nii, et saame sellega ise kolmekesi hakkama... Suvel, kõrghooajal, on meil vahest paar tüdrukut abiks lillkapsaid sidumas... kevadel alustame taimede kasvatamisega. Neid läheb meil vaja umbes 100 000 ja teeme seda plastikuga kaetud kasvuhoones. Põllule istutamine toimub masinaga... kogu hooaja vältel tuleb lillkapsaid söödikute vastu pidevalt pritsida, kasta, põld umbrohust puhas hoida, lillkapsad siduda ja turustamiseks lõigata... õnneks ei ole meil turustamisega raskusi... ümbruskonna linnad võtavad vastu nii palju, kui meil pakkuda on. Peamiselt müüme toidu-suur-kaubamajadele... Meil on oma külmutushoone, mis võimaldab kaupa hoida rikkumata ja esmaklassiliselt korras.” Lõpuks lausub intervjuueeritav: “Töö värskes õhus, vabas looduses, meeldib nii, et isegi poeg Ilmar jättis oma hästitasustatud geoloogikoha ja tuli elama siia.”

Nii siis töötas perekond Terasmäe, pereisa emeerituse päevadel. Nad elasid endi poolt ehitatud avaras elumajas.

Terasmäede poja Jaani (s. 1926. a.) elu ja tegevus kulges ka teadusvaldkonnas. Ta oli eesti rahvusest Kanada kvaternaarigeoloog, *Ph. D.* (1955. a.), professor (1968. a.), emeriitprofessor (1991. a.). Oli Kanada Palünoloogide Assotsiatsiooni president (1984–1985. a.). Avaldas üle 100 kvaternaarigeoloogia-, palünoloogia- ja paleoökoologiaalase kirjutise. Silmapaistev teadlane suri 1998. aastal St. Catharinesis Kanadas.

Enn Terasmäe oli kodumaal parimates aastates (44) silmapaistev põllumajandusteadlane ja -pedagoog ning üldse juhtiv isiksus ja ühiskonnategelane. Ometi jätkus temal veel meelekindlust ja püsivust, et emigratsioonis alustada tagasihoidlikest töökohtadest ja ümber kvalifitseeruda oma juba väljakujunenud teadusvaldkonnast uuele erialale, saades ka professori kutse. Enn Terasmäe suri 17. augustil 1990. a. Frankfordis (Ontario).

Käesoleval ajal asub Tooma koolimajas Endla looduskaitseala keskus. Looduskaitseala suurus on 7600 hektarit. Kaitsealal on 6 järve, 10 allikat, 7 eriilmelist rabamassiivi. Soomassiivide vahel asub Endla järv (4,2 km²) nelja saarega. Järv on kalarikas, palju kasvab vesiroose. Küllaltki suur on salapärase Männikjärv, Kaasikjärv ja Tulijärv on väikejärved. Looduskaitseala on lindude-, eriti kotkasterohke, loomadest on arvukalt põtru, metskitsi, metssigu jt. varjupaika vajavaid metsloomi.

Endla Riiklik Looduskaitseala loodi 1985. aastal. 1950. aastal rajatud Tooma soohüdroloogiajaam töötab endiselt.